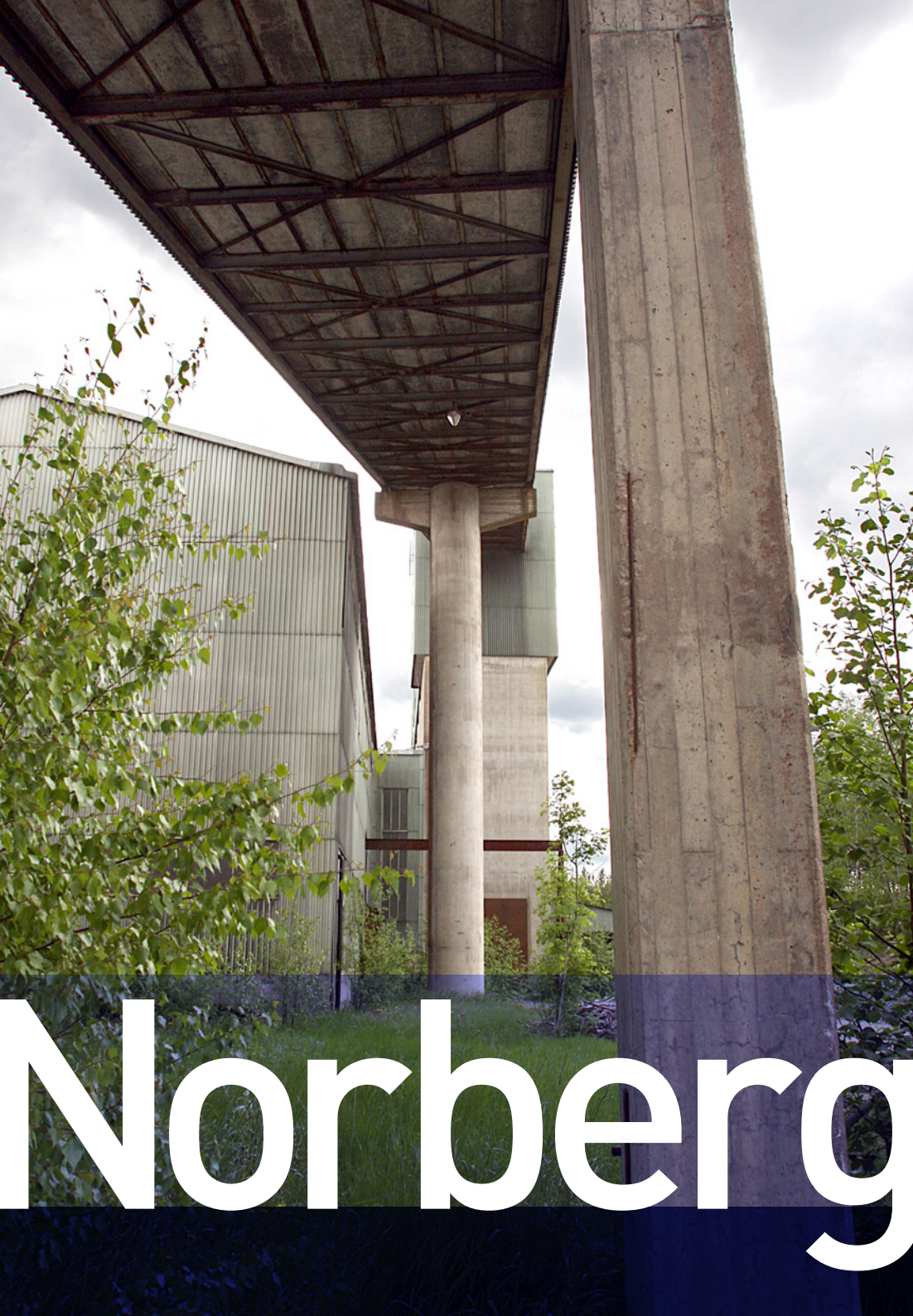

Norberg

MODERNISMEN I

NORBERGS KOMMUN

Kommunberättelsen ger i text och bild exempel på vad som hänt i kommunen under modernismen. I tid rör vi oss från 1930-talet, då funktionalismen slog igenom i Sverige till och med 1970-talet och de stora bostadsprogrammen. Kommunberättelsen lyfter fram intressanta byggnader och bebyggelsemiljöer från modern tid och vill inspirera till vidare upptäcktsfärder i kommunens och länets moderna historia och kulturarv.

GRUVBOLAGEN BEHÖVDE ARBETSKRAFT OCH BEFOLKNINGEN ÖKADE

Norberg

Norbergs kommun är belägen i nordvästra delen av Västmanlands län och är en del av Bergslagen. Här ligger de troligen äldsta järnmalmgruvorna i landet och gruvområdet i Norberg har varit ett av länets viktigaste. Här finns fler byggnader från den långa gruvepoken bevarade än någon annanstans i Sverige. I Norberg står gruvlavarna tätt, landmärken och monument över gruvbrytningen som lade grunden för det moderna välfärdssamhället. Gruvstaden Norberg växte snabbt på 1950-talet när gruvindustrin gick på högvarv, vilket inte minst det monumentala kommunhuset vittnar om.

KOMMUN 1971

Vid kommunreformen 1952 inrättades Norbergs köping av det som tidigare var Norbergs landskommun och municipalsamhället Norberg. Kommunen så som den ser ut idag bildades i samband med 1971 års kommunreform av Norbergs köping och Karbennings församling.

BERGSBRUK OCH HANDELSPLATS

Huvudnäringen i Norbergs kommun har varit bergsbruk med ett stort antal gruvor. Norberg tilldelades redan på 1300-talet

privilegier för bergsbruk och järnhantering. På 1600-talet ökade malmbrytningen kraftigt. I samband med att järnbruken etablerades på 1800-talet följde också etableringen av mekaniska verkstäder som tillverkade bearbetningsmaskiner till bruken.

Historiskt har Norberg även som handelsplats varit en centralort i Bergslagen. I mitten av 1800-talet ökade befolkningen eftersom gruvbolagen då behövde mer arbetskraft. Då ökade också efterfrågan på varor. Fram till sekelskiftet 1900 var Norberg ett handelscentrum för både Västanfors och Karbennings socknar. Men när järnvägen drogs fram till Västanfors ändrades rollerna.

LÄNETS ÄLDSTA SMALSPÅRIGA JÄRNVÄG

Vattenlederna i regionen har av tradition varit betydelsefulla och viktiga för transporter inom järntillverkningen. Flera järnvägslinjer anlades under 1800-talets andra hälft och har haft mycket stor betydelse för malmtransporterna. År 1856 öppnade länets äldsta smalspåriga järnväg mellan Norberg och Ängelsberg. Därifrån kunde transporter av tack- och smidesjärn via vattenvägarna och Mälaren nå Stockholm för vidare export.

Norbergs stationshus från 1930. Stationshuset och godsmagasinet är sammanbyggda och arkitekturen är funktionalism.

| Spännarhyttans gruvområde. Foto i Västmanlands läns museums arkiv.

ETT AV LÄNETS VIKTIGASTE GRUVOMRÅDEN

Ett av länets viktigaste gruvområden ligger i Norbergs kommun. Möjligen rör det sig om de äldsta järnmalmgruvorna i landet, vilka bröts åtminstone på 1100-talet. Malmen var av god kvalitet och mycket efterfrågad. Gruvverksamheten hade sin höjdpunkt på 1950-talet. Redan på 1960-talet började sysselsättningen inom gruvdriften att minska, delvis på grund av ökad internationell konkurrens.

DE STORA GRUVBOLAGEN

Den traditionella järnhanteringen ersattes med industrialismens genombrott av storskalig gruvdrift. Flera olika gruvbolag har dominerat gruvdriften i Norbergs kommun under 1900-talet och har fungerat som arbetsgivare till en stor arbetsstyrka som varit bosatta i och kring tätorten Norberg. Gruvbolagen byggde också bostäder till sina anställda. På 1960-talet kom den stora tillbakagången inom gruvindustrin. Malmbrytningen minskade i skala och bergshanteringen i Norberg upphörde helt när de sista gruvorna avvecklades 1981.

KOMMUNEN MED FLEST GRUVLAVAR

Norberg är den kommun i landet som har flest byggnader bevarade från den långa gruvepoken. I Norberg finns flest gruvlavar i landet, även om många har rivits. Många lavar, kross- och sorteringsverk tillkom på 1940-, 50- och 60-talen. De moderna gruvlavarna uppfördes alltid i betong, ett material med hög hållfasthet.

MIMERFÄLTET OCH MIMERLAVEN

I samband med att efterfrågan på svensk järnmalm ökade i början på 1950-talet beslutade AB Statsgruvor att koncentrera brytningen till Mimerfältet. En helt ny gruvanläggning med lave, krosshus och anrikningsverk i betong byggdes 1957–60. Laven byggdes av Skånska Cementgjuteriet och mätte närmare 65 meter på höjden med tio våningsplan. Redan från start uppstod svårigheter att få driften att gå runt på grund av hårdnande konkurrens och 1980 lades anläggningen ner. Kvar står Mimerlaven som ett landmärke som minner om 1960- och 70-talens strukturrationaliseringar inom gruvindustrin.

| Mimerlaven byggdes av Skånska Cementgjuteriet 1957–60.

EUROPAS MODERNASTE MASUGN

Under 1900-talets rationaliseringar ersattes de andelsägda hyttorna med en enda i Spännarhyttan. Spännarhyttan fick 1974 Europas modernaste masugn. Med nedläggningen av Spännarhyttan 1981 försvann kommunens sista stora arbetsplats.

CEMENTMOSAIK OCH BETONGTRAPPOR FRÅN NORBERG

I Norberg grundades i mitten av 1920-talet Bröderna Forssells Konststensgjuteri. Fabriken var belägen öster om Järnvägs-gatan och järnvägsstationen. Här tillverkades cementmosaik till bland annat trappor och fönsterbänkar. Från 1938 special-produkten Kolmorit, en konststen som skulle kunna användas i stället för marmor och som levererades till byggmästare i hela landet. Fabriken har om- och tillbyggts vid ett flertal tillfällen, bland annat 1944 och 1970. Under 1960-talet koncentrerades produktionen allt mer mot prefabricerade betongelement. Fortfarande idag har företaget under namnet Forssellstrappan produktionen igång.

TIDIG KONSUMENTKOOOPERATION

I Norberg fanns tidigt en fungerande konsumentkoopera-tion. Redan på 1860-talet startade en konsumtionsförening i Norberg och på 1890-talet i Kärrgruvan. På 1900-talet fick Norberg en modern Konsumbutik och ett Domusvaruhus mitt i samhället.

STORT SKOLBYGGE

Norbergs centrum består dels av den äldre bergsmansbyn invid ån, dels av mer stadsmässig bebyggelse kring torget och längs med bland annat Engelbrektsgatan. Ett av 1930-talets stora byggprojekt i centrala Norberg var Centralskolan, belägen vid Skolgatan, som invigdes 1936. Skolan har därefter byggts ut i etapper. I början av 1950-talet tillkom lokaler för matsal och ytterligare klassrum och 1959 tillkom slöjdlokaler.

Konsum, före detta Domusvaruhus, i Norberg.

Centralskolan byggdes på 1930-talet. Flygfoto från 1958.

Bostads- och affärshus från 1930-talet i centrum.

Kommunalhuset från 1958 efter ritningar av arkitekten Paulli Harder.

Kommunalhuset från 1958 efter ritningar av arkitekten Paulli Harder.

Kommunalhusets ena gavel.

PÅKOSTAT KOMMUNALHUS

På 1950-talet byggdes många nya kommunalhus runt om i landet. I Norberg uppfördes ett nytt stort kommunalhus efter ritningar av arkitekten Paulli Harder. Beslut om att bygga ett nytt kommunalhus fattades 1954, inte långt efter det att Norbergs köping bildats vid kommunreformen 1952. Bygget startade 1957 och 1958 stod huset färdigt i påkostade och tidstypiska material som travertin, kopparplåt och glasbetong. Fasaderna utsmyckades med mosaiker med motiv ur Norbergs historia, utförda av Västeråskonstnären Teddy Sempinski.

NORBERG VÄXER PÅ 1950-TALET

På 1950-talet när gruvindustrin gick på högvarv växte Norbergs tätort. Paulli Harder var stadsarkitekt i Norberg under 1950-talets första del. Han var en dansk arkitekt som kom till Västerås 1950. Han var väldigt produktiv och ritade en mängd bostadshus i Västerås och skolbyggnader runt om i länet. I Norberg gjorde han stadsplaner till kvarteren mellan Järnväggsgatan och Engelbrektsgatan med flervåningshus i tre våningar. Kvarteret Varggården bebyggdes med bostäder 1952. Ett hus uppfördes i tegel och övriga i betong. Ett av kvarterets hus byggdes i vinkel och fick affärsverksamheter i bottenvåningen med park och parkeringsplats framför. Därefter följde kvarteren Rättvisan och Klostret.

Efter Harder tog arkitekten Hans Floderus från Västerås över. Han fungerade som stadsarkitekt i Norberg från 1957 och ända fram till 1970-talets början. Han ansvarade för flera stadsplaner i centrala Norberg under 1950-talets senare hälft. Bland annat kvarteret Myntet med trevåningshus samt en busstation 1957.

SMÅHUSBYGGANDE PÅ 1970-TALET

Flera småhusområden planerades i Norberg, liksom över hela landet, under 1970-talets första hälft.

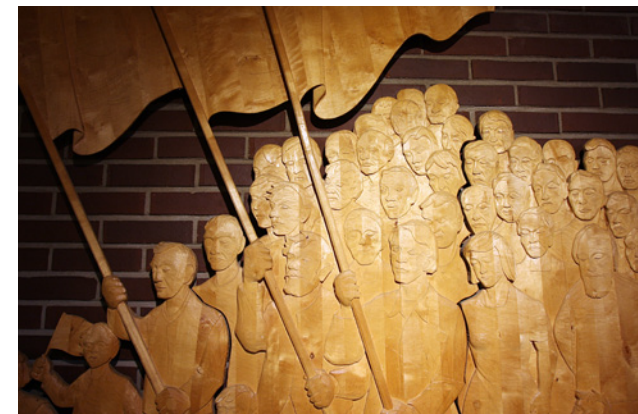
Folkets park i Kärrgruvan. Entrébyggnaden från 1936.

Bostadsbyggandet under miljonprogrammet (1965–74) handlade till en början övervägande om flerbostadshusbyggande men övergick på 1970-talet allt mer till att omfatta småhus.

I Norberg uppfördes småhus bland annat i Skallbergsområdet öster om centrum. Alnefelt & Tollbom Arkitektkontor AB i Västerås ritade stadsplanen för friliggande enfamiljsvillor, radhus, kedjehus eller vinkelhus.

STORPOLITIK I FOLKETS HUS

Arbetarrörelsen var av tradition stark i Norberg. Redan 1890 bildades bergsbruksarbetarnas fackförening. Arbetarrörelsen

Trärelief av konstnären Olle Norberg föreställande Norbergsstrejken 1891–92.

Folkets hus byggdes i början av 1970-talet och fungerar numera som bibliotek.

byggde upp Folkets hus och Folkets park. I Norberg bildades föreningen Folkets hus 1914. I Folkets park i Kärrgruvan finns byggnader från 1910- till 30-talet.

I mitten av 1960-talet planerades för ett Folkets hus i kvarteret Gruvan i centrala Norberg och 1974 stod byggnaden klar. Invändigt utsmyckades byggnaden med en stor relief i trä föreställande Norbergsstrejken 1891–92, utförd av konstnären Olle Norberg.

I Folkets hus bedrevs storpolitik i samband med gruvnedläggningarna. Numera fungerar byggnaden som Norbergs bibliotek.

| Bålsjöverket i Kärrgruvan togs i bruk 1960.

KÄRRGRUVAN

Några kilometer norr om Norberg ligger Kärrgruvan. Tätorten är idag så gott som sammanvuxen med Norberg. Kärrgruvans tätort har fått sin prägel av gruvdriften. Här bodde för drygt 100 år sedan fler människor än i Norbergs by.

FÖRSTA GRUVLAVEN I ARMERAD BETONG

Landets första gruvlave av armerad betong byggdes 1916 över Gustav Adolfs schakt i Kärrgruvan. Den fick en livslängd på 50 år innan den sprängdes i luften 1966.

NYA BÅLSJÖVERKET

I början av 1950-talet beslöt Norbergs Gruv AB att rationalisera verksamheten bland annat genom att bygga ett nytt anrikningsverk vid det gamla Bålsjöverket. Det nya anrikningsverket kördes igång 1960. En ny centralschaktanläggning med bland annat nytt kontor byggdes i Kärrgruvan 1966, men hann inte komma till användning innan all gruvverksamhet lades ner 1967.

ASEAS VILOHEM

Aseas vilohem byggdes i en skogsbacke i Kärrgruvan. Huvudbyggnaden stod färdig 1940 och ett annex tillkom 1941. Arkitekt var Sven Markelius, en av funktionalismens förgrundsgestalter i Sverige. Anläggningen byggdes som ett semesterhem för Aseas anställda och omfattade badbassäng och trädgård. Vilohemmet hade plats för ett femtiotal gäster. Vistelsen var i regel kostnadsfri och vid behov beviljades även resebidrag.

SPISBRÖD FRÅN KÄRRGRUVAN

På Linnévägen, strax norr om Kärrgruvans Folkets park, startades brödtillverkning i form av ett finbageri början av 1900-talet. Rörelsen byggdes ut 1911 och utökades med en spisbrödsfabrik under namnet Vikholms. AB Kärrgruvans spisbrödsfabrik bildades 1926 och kom senare att bli Elektra bröd. Spisbrödsfabriken lades ned 1957 och ägdes de sista åren av Wasa bröd i Filipstad.

| ASEAS:s vilohem från 1940 i Kärrgruvan. Foto i Västmanlands läns museums arkiv.

Flerbostadshusen som kallades Bolagshagen i Kärrgruvan.

ALLA BODDE I BOLAGSHAGEN

Större delen av invånarna i Kärrgruvan bodde på 1960-talet i fem flerbostadshus som utgjorde tre bostadsrättsföreningar. Tillsammans kallades dessa för Bolagshagen. Husen började byggas i slutet av 1950-talet i gruvbolagets regi för att förse gruvarbetarna med bostäder. Här bodde som mest cirka 500 personer, varav många kom från Norrland och Finland. Efter bostadsrättsföreningarnas konkurser på 1980-talet blev lägenheterna hyresrätter.

KARBENNING

Karbennings stationssamhälle har vuxit fram kring järnvägsstationen som byggdes längs med banan Frövi-Krylbo, som invigdes år 1900.

Det enda sågverket i kommunen etablerades 1919 strax norr om Karbennings samhälle intill sjön Bågen. Sågverket såldes 1948 till Karl Hedin och har sedan mitten av 1950-talet successivt byggts ut och moderniserats. Sågverket har under 1900-talet sysselsatt delar av Karbennings befolkning.

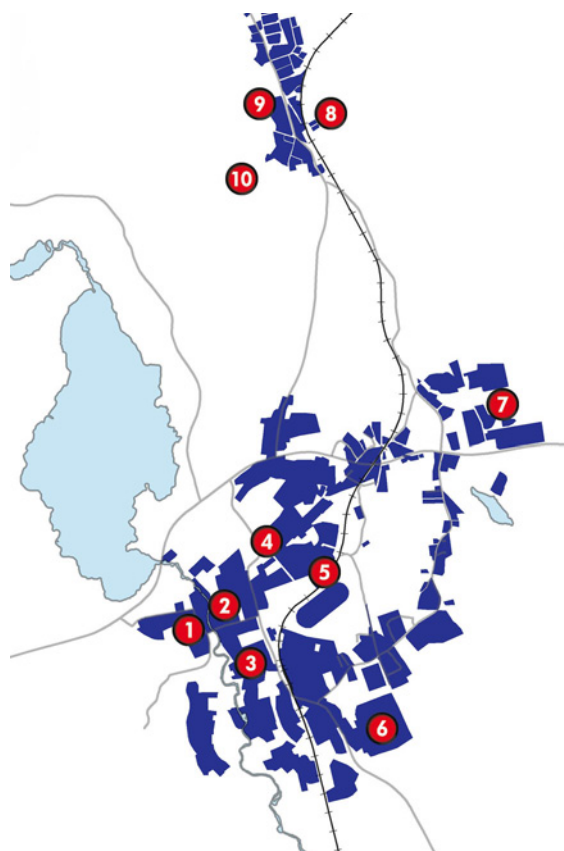
Med anledning av en viss ökad verksamhet vid sågverksanläggningen gjordes kring 1970 en byggnadsplan för området norr om stationen av länsarkitekten Bengt Emanuelson. Där planerades för radhus med fem bostadslägenheter, bibliotek och skola. Med i förslaget fanns också 15 obebyggda tomtplatser.

Nordväst om centrum, väster om väg 68, byggdes ett vattenreningsverk på 1950-talet. Foto i Västmanlands läns museums arkiv.

FÖRSLAG PÅ FÖRDJUPNINGAR

- En strategi eller ett program som omfattar kommunens moderna bebyggelsemiljöer.
- En pedagogisk strategi eller ett program för att lyfta fram modernismen i kommunen.
- Råd och riktlinjer för underhåll och ombyggnad av modernismens bebyggelse.
- Den omfattande gruvbebyggelsen med industribyggnader och bostäder.

Copyright Lantmäteriet

1 Kv Munken och Svanen	6 Skallberget
2 Norbergs kommunalhus	7 Spännarhyttan
3 Kv Varggården,
Rättvisan och Klostret	8 Kärrgruvans Folkets Parkt
4 Folketshus	9 Bolagshagen
5 Mimerlaven	10 Vilohemmet i Kärrgruvan

KÄLLOR & LITTERATUR

Västmanlands läns museums arkiv.
Bygglövararkivet, Avesta kommun.
Arkitekt- och ritningsregistret, Arkitekturmuseet, Stockholm.

INFORMANTER

Lars-Erik Lärnemark, Norbergs kommun.

INTERNET

<http://sv.wikipedia.org/wiki/Bolagshagen> (2010–10–04)

Almquist, Torbjörn. *Norberg. en beskrivning av de centrala delarna*. Norberg 1972.
Beck, Marianne. *Översiktsplan för Norbergs kommun. Utställningshandling juli 1993*. Norberg 1993.
Bergström, Lars, Johan Engström & Mari Ferring. *Mimerlaven. En gruvlämning av värde?* Göteborgs universitet 1990.
"Bor du i ett Paulli Harder-hus?" *Västmanlands Läns Tidning* 1991–03–16.
Byar och bebyggelse i Norbergs kommun. Norberg 1988.
Darphin, Jean-Paul. *Avtryck av den industriella utvecklingen. En inventering i Västmanlands län 1998–1999*. Västerås 1999.
Eklund, Petter. *Guide till det 'k-märkta' Sverige. På spaning efter gruvbunkar*. Stockholm 1995.
Flygare, Per. "Nu blommar rosorna vid Aseas vilohem." *Västmanlands Folkblad* 1941–07–19.
Hopsu, Veikko. *Norbergs gruvor på 1960-, 70- och 80-talen*. Uppsala 1992.
Isacson, Maths. *Industrisamhället Sverige. Arbete, ideal och kulturarv*. Lund 2007.
Johansson, Ingemar. "Mimerlaven – ett kulturellt arv eller kostsam skrothög?" *Fagersta-Posten* 1999–01–18.
Kihl, Göran (red). *Norbergsboken. En sockenbeskrivning*. Norberg 1974.
Linde Bjur, Gunilla & Krister Engström. *Stationshus. Järnvägsarkitektur i Sverige*. Stockholm 2010
Sundström, Kjell. *Gruvbyggnader i Bergslagen*. Stockholm 1993.
"Varggården, modernt centrum." *Västmanlands Läns Tidning* 1956–10–12.

TEXT

Maria Mellgren. Västmanlands läns museum.

FOTO

Anders Forsell. Västmanlands läns museum.
Flygfoton från AB Flygtrafik 1958.

GRAFISK DESIGN

Emelie Söderlund.

OMSLAGSBILD

Bålsjöverket i Kärrgruvan togs i bruk 1960.

BAKSIDESBILD

Folkets hus byggdes i början av 1970-talet och fungerar numera som bibliotek.

Västmanlands läns museum har under arbetet med kommunberättelserna inom projektet *Modernismen i Västmanland* kommunicerat med Ing-Marie Pettersson Jensen, Norbergs kommun. Elfride Fleck, Erika Flygare, Lennart Hagman och Eva Widergren, Västmanland-Dalarna miljö- och byggförvaltning, Avesta kommun.

Med projektet *Modernismen i Västmanland* vill Länsstyrelsen i Västmanlands län och Västmanlands läns museum lyfta fram länets moderna historia och bebyggelsemiljöer. Tidsperioden är av stor vikt för länets framväxt och har satt avtryck i den fysiska miljön som är både omfattande och komplexa. Inom projektet uppmärksammar vi länets moderna kulturarv så att modernismens kulturhistoriska värden och kvaliteter inte går förlorade. Läs mer på projektets hemsida: www.modernismen.se

MODERNISMEN
I VÄSTMANLAND

– en del av Landstinget Västmanland

Länsstyrelsen
Västmanlands län

